

Tanzimat Sonrası Osmanlı Kara Ordusunda Emeklilik İşlemlerine Dair Yapılan Düzenlemeler Ve 1881 Tarihli Tekaiüt Kanunnamesinin Tablili

*Regulations For Retirement Process in the Ottoman Land Army After
Tanzimat and the Analysis of Retirement Code of 1881**

Yunus ÖZGER**

ÖZET

Klasik dönem Osmanlı toplumunda, sosyal güvenlik işleri aile içi yardımlaşma ve vakıflar aracılığıyla yürütülürdü. Devletin en önemli savaş gücü olan Osmanlı kara kuvvetleri personelinin emeklilik işlemleri, Tanzimat sonrasında sistemli hale getirildi. 1865 yılında tüm askerleri kapsayan bir emekli sandığı kuruldu. Ancak 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında meydana gelen gelişmeler, sandığın yükünü artırdığından yeni bir düzenlemeye gidildi. Savaşta sakat kalan ve yaralananlar ile şehit düşenlerin ailelerine emekli maaşı verebilmek amacıyla kara kuvvetleri için ayrı bir emekli sandığı tesis edildi.

Bu çalışmada söz konusu sandığın işleyişini düzenleyen 1881 tarihli sandık nizamnamesi incelendi. Nizamnamede yer verilen sandığın sermayesi, yönetimi, askerlerin emeklilik yaş sınırı, alacakları maaş tutarı, hastalık ya da sakatlık dereceleri, ailelerine ödenecek maaş tutarları v.b. daha birçok husus ayrıntılı olarak tahlil edildi.

ANAHTAR KELİMELER

Emeklilik, Askeri Tekaiüt Sandığı, Tekaiüt Sandığı Nizamnamesi, Osmanlı Kara Ordusu

ABSTRACT

In the classical period of Ottoman society, social security affairs were carried out by means of domestic support and foundations. Retirement process of Ottoman land forces personnel, which was the most important war establishment of the state, was made systematic after Tanzimat. A pension fund that included all soldiers was founded in 1865. But because the incidents that occurred after the 1877-1878 Ottoman-Russian War increased the burden of the fund, a new regulation was reformed. A separate pension fund was established for land forces

* Bu çalışma, tarafımızdan hazırlanmakta olan ve "Osmanlıda Askerî Emeklilik Sistemi ve Askerî Tekaiüt Sandığının Kuruluş ve Faaliyetleri" adıyla yayımlanacak olan kitap çalışmasının kaynaklarından üretilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

in order to give retired pay to soldiers who got crippled and injured and to families of martyrs. The fund regulation of 1881 which organize the functioning of the pension fund was examined in this study. Many issues such as the capital and management of the fund, retirement age limit of the soldiers and salaries of them, degrees of illness and disability and the amount of the salary paid to the families of the soldiers were analysed in detail.

•

KEY WORDS

Retirement, Military Pension Fund, The Code of Pension Fund, Ottoman Land Army

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'ni devrin en güçlüsü haline getiren kurumların başında şüphesiz ordusu gelirdi. Başlangıçta yaya ve müselleme biçiminde örgütlenen askerî yapı, bir süre sonra kul ya da devşirme sisteminin uygulamaya konulması, acemi ve yeniçeri ocaklarının kurulmasıyla belirli bir sisteme oturtuldu.

Kapıkulu ocakları olarak adlandırılan, yaya ve atlı birliklerden ibaret olan ve merkezi ordu şeklinde nitelendirilen bu askerî yapı, eyalet kuvvetleriyle beraber Osmanlı kara kuvvetlerinin bel kemiğini oluşturdu (Uzunçarşılı 1988: 2-21).

Osmanlı padişahları, bu kuvvet sayesinde zaferden zafere koştu. Ancak daha II. Mehmet devrinde ortaya çıkan Buçuktepe vakası, II. Bayezit dönemi şehzadeler olayı ve I.Selim zamanındaki otağa saldırı gibi hadiseler, bu gücün en önemli unsuru olan yeniçeri ocağının politize olduğunun ve ileride sorunlu bir hâl alacağına işaretini vermişti. Nitekim sonraki dönemlerde II. Osman'ın öldürülmesi, IV. Murat ve IV. Mehmet zamanlarında yaşanan trajik vakalar, ordunun ıslah edilmesi zaruretini ortaya çıkardı.

Askerî alanda gerçek manada köklü ıslahat girişimi, III. Selim'le başladı. Nizam-ı cedit adıyla kurulan ordu, Avrupaî tarzda bölük, tabur ve alaylara ayrıldı. Yine aynı padişah zamanında 1795'te kara mühendishanesi açıldı. Ancak gelişen olaylar, padişahın hayatına mal oldu, yenilik çabaları bir süre askıya alındı. Islahatçı kimliğiyle anılan II. Mahmut'un işbaşına gelmesiyle beraber, yeniden ıslah çalışmaları başladı ve yeniçeri ocağı lağvedilerek, yerine Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam edecek olan talimli ordu nitelikli *Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye* tesis edildi (Özcan 1999: 554).

Sosyal, siyasal, idarî ve ekonomik alanda yeni bir dönemi başlatan Tanzimat Fermanı ile birlikte askerlik sahasında oldukça radikal değişiklikler yapılmasının yolu açıldı. Askere alınanların kaç yıl hizmet edeceği ve ne şekilde askere alınacaklarının belirsizliği ya da Ahmed Lütfi Efendi'nin deyişiyle, *her tarafta askerliğe elveren ve kimi kimsesi olmayan, aceze ve fukaradan olan gençlerin memûrîn-i mülkiye ve zabitân-ı askeriye marifetiyle haydud tutar gibi alınıp kışlalara götürülmesi* hadiseleri, bu değişikliğin gerekçesi oldu (Ahmed Lütfi Efendi 1999: 1144). Bu gibi aksaklıkları yola koymak için orduda ciddi bir reform yapmak gerekiyordu. Ortaylı'nın ifade ettiği gibi, 19. yüzyılın ordusunun talim ve do-

nanım için daha gelişmiş bir tekniğe ve de mühendis kadrolarına ihtiyacı vardı (Ortaylı 2005:110).

Bu ihtiyacın karşılanması, her şeyden önce sağlam bir sistemin oturtulmasını gerekli kılıyordu. Bu nedenle askere almada kur'a usulü benimsenerek çok önemli bir adım atıldı. 1843'te prensip olarak kabul edilen usulün, nasıl uygulanacağı 1846 yılında yapılan düzenlemeyle belirlendi (Tunalı 2003: 53). 6 Ocak 1843'te çıkarılan kanunla nizamî askerlik süresi 5 yıl, rediflik süresi 7 yıl olarak tespit edildi. Bu tarihten itibaren düzenli orduya "*Asâkir-i Nizâmiye*" adı verildi (Ünal 2006: 22,27; Tacan 1999: 132; Kaya 2005: 66).

Kırım Savaşı döneminde gayrimüslimlerin de askere alınması gündeme geldi ve 1856'da ilan edilen Islahat Fermanıyla, Müslüman ve gayrimüslim tüm Osmanlı vatandaşlarının askerlik yapmasına karar verildi. Ancak Ahmed Cevdet Paşa'nın da işaret ettiği din farklılığı hususu, uygulamada sorunlar yaşanmasına neden oldu ve mesele gayrimüslimlerden askerlik hizmeti karşılığı *bedel-i askerî* vergisinin alınması biçiminde çözümlendi (Ahmed Cevdet Paşa: 113).

Osmanlı kara kuvvetlerinde en önemli düzenlemelerden biri, Sultan Abdülaziz devrinde 1869 tarihinde yapıldı. Çağın ihtiyaçlarına cevap verebilmek için bu tarihte yeni bir nizamname yayımlandı ve 1843 düzenlemesi daha da genişletildi. Osmanlı kara kuvvetleri, nizamiye, redif ve mustahfız ¹ adıyla üç kısma ayrıldı. Daha önce 5 yılı nizamî, 7 yılı redif olmak üzere toplam 12 yıl olarak tespit edilen askerlik süresi, bu tarihten itibaren 6 sene nizami, 6 sene redif ve 8 sene mustahfızlık süresi olmak üzere toplam 20 yıla çıkarılarak, 20 ile 40 yaş arası Müslümanlar askeri yükümlülük altına alındı (Tunalı 2003:113; Ünal 2006: 28).

93 harbi sonrası orduda yeni bir düzenlemeye daha gidildi. 1878'de yapılan değişikliklerle orduda tümenler kuruldu ve muvazzaf askerlik üç yıla indirildi (Tacan 1999: 136). II. Abdülhamid'in saltanatı boyunca devam ettirilen yeniliklere Doğu Anadolu'da tesis edilen Hamidiye Alayları ile devam edildi, II. Meşrutiyet devrinde orduda kolordular oluşturuldu (Özcan 1999: 551-557).

Tanzimat döneminde askerî personelin rütbelerinde de bir düzenlemeye gidildi. Rütbelere aşağıdan yukarıya doğru sırasıyla: er, onbaşı, bölük emini, ça-

¹ Müstahfız: Yeniçeriliğin kaldırılmasından evvel kale, hisar ve memleket muhafazasında bulunanlar, kaldırıldıktan sonra da rediflikten sonraki askerlik hizmetiyle mükellef olanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Bkz. Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Dejimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, MEB Yayınları, İstanbul 1983, s.630.

vuş, başçavuş, mülâzım-ı sâlis (topçu sınıfında-asteğmen), mülâzım-ı sâni (teğmen), mülâzım-ı evvel (süvâri sınıfında - üsteğmen), yüzbaşı, tabur imamı, tabur kâtibi, alay kâtibi, liva kâtibi, sol kolağası (kd. yüzbaşı), sağ kolağası (kd. yüzbaşı), alay emini, binbaşı (tabur komutanı), kaymakam (yarbay), miralay (albay), mirliva (tuğgeneral), ferik (tümgeneral) ve müşîr (mareşal) şeklinde oldu.

Zâbit kelimesi, mülâzım-ı sâni'den binbaşıya kadar olan rütbeleri kapsadı. Binbaşı, kaymakam ve miralay rütbelesinde bulunanlara "büyük zâbitân" ya da "ümerâ-yı askeriyye"; paşalara ise "erkân-ı askeriyye" denildi. Bunun yanında mülâzım-ı sâni'den binbaşıya kadar olan rütbelilere "efendi", kaymakam ve miralay rütbelesinde bulunanlara "bey" unvanları verildi (Ünal 2006: 71-72).

1-Klasik Dönemde Sosyal Güvenlik Uygulamaları ve Emeklilik İşlemleri

Genel olarak sosyal güvenlik terimi, toplumun bütün fertleri için muhtemel olan tehlikelere karşı tedbirlerin alınması şeklinde tanımlanır. (Yazgan 1999:1).

Osmanlı'daki sosyal güvenlik düşüncesi, karşılıklı yardımlaşma ve geleceksel aile ilişkileri anlayışı çerçevesinde gelişti. Ferdietçilikten ziyade diğergamcılığı önceleyen ve tarımsal ekonomiye dayanan toplumsal yapı, sosyal ilişkiler ve kurumların şekillenmesinde de kendini gösterdi. Bu bağlamda bireylerin sosyal güvenliği, aile içi yardımlaşma, meslek teşekkülleri dayanışması ve sosyal yardımlar gibi üç önemli esas üzerine bina edildi (Şen 2002: 516; Özcan 1999: 111-113).

Osmanlı toplumunda yoksullara yardım meselesi, başta vakıflar olmak üzere nafaka, ganimet, fey, kurban, fitre, sadaka, kefâret, zekât, öşür, fütüvvet, ahilik ve loncalar gibi uygulamalar marifetiyle yürütülürdü (Doğan 1999: 50-85). Yine bu gruptan sayılabilecek olan "orta sandıkları" ya da "teâvün sandıkları" oldukça mühim vazifeler icra ederdi. Söz konusu sandıklar, hastalanan üyelere tedavileri için gerekli yardımı yapmakta; yaşlanarak işini terk eden ve muhtaç duruma düşen ustaların ve tedavisi mümkün olmayan bir hastalık ya da sakatlık sonucu iş göremez duruma düşen meslek mensuplarının geçimlerini teminle mükellefti (Dilik 1988: 62).

Bütün bunların yanı sıra Osmanlı toplumunu ayakta tutan en önemli kurumlardan biri vakıflardı. (Akgündüz 1988:2; Yediyıldız 2003:27). Fakirlere, acizlere ve muhtaçlara yardımı gaye edinen, zenginle fakir arasında köprü olan vakıf kültürü sayesinde ülkenin çeşitli yerlerinde imarethaneler tesis edilmişti (Berki 1965: 11; Kazıcı 1999:44). Muhtaçlara aylık bağlanması, eğitim çağındaki

öksüz ve yetim öğrencilerin giyindirilmesi, dul ve yetim kızların evlendirilmesi, erâmilhanede kimsesiz şehit eşlerinin çocuklarıyla birlikte barındırılması gibi sosyal güvenlik kapsamına giren birçok faaliyet vakıf aracılığıyla yürütülürdü (Öztürk 2002: 433). Yine aynı şekilde yolculara, muhtaçlara karşılıksız yemek ve konaklama yeri sağlayan “ebvâbü'l-berr” diye tanımlanan sosyal hizmetler de kervansaray ve zaviyeler aracılığıyla verilirdi (Bizbirlik 2000:58). Mahalle ya da köy sakinlerinin acil ihtiyaçları ise “avarız vakıfları” ile karşılanırdı (İpşirli 1991: 109). Sosyal siyaset müessesesi özelliği gösteren bu tip vakıflar, bir hayır sahibi tarafından tesis edildikleri gibi, mahalle veya köyün zenginlerinden para toplanması suretiyle de finanse edilebilirlerdi (Öztürk 2000: 39; Barkan 1967:18; Kazıcı 1999: 137-138).

Sosyal güvenliğin en önemli tezahürü tekaüde sevk işlemiydi. Tekait terimi, memuriyetten çekilip چراغ olmak, işten ayrılıp oturmak manasında kullanılmaktaydı (Pakalın 1983: 441).

Klasik dönemde emeklilik ya da tekaütlük konusu, Fatih kanunnamesinde ele alınarak, devlet adamlarının her birine tekaütlük döneminde ne kadar akçe verileceği hususu sistemleştirildi. Örneğin vezir-i azama yüz elli bin akçe, beğlerbeğilere yüz bin akçe ve baş defterdara doksan bin akçe verilmesi ön görüldü (Özcan 2007: 20).

Klasik dönemde emeklilikle doğrudan ilintili olan uygulamalardan biri arpalıklardı. Arpalık, yeniçeri ağası, rikâb-ı hümâyûn ağaları, bölük ağaları gibi belli başlı saray ve idare adamları ile bir kısım yüksek rütbeli ilmiye sınıfı mensuplarına vazifelerini tamamladıktan sonra tekaüt tariki adıyla emekli maaşına karşılık verilen bir tahsisat biçimiydi (Gökbilgin 1988: 592). Arpalıklar, aynı zamanda bir üst dereceye yükselen ilmiye mensuplarının yeniden tayin edilinceye kadar geçirdikleri mülazemet sürelerinde geçimlerini temin için tahsis edildiğinden bir nevi işsizlik sigortası olarak da işlev görürlerdi (Özcan 1999: 113).

Tımarlı sipahi grubu, gördükleri hizmete karşılık dirlik adı verilen toprakların gelirini toplarlardı. Bu zeamet ya da tımar topraklarının bir kısmı ise tekaüt tımarları olarak emekli bürokratlara verilirdi.

Askerî zümrenin önemli bir bölümünü oluşturan kapıkulu sınıfında emeklilik yaşı yoktu. İş yapamaz hale gelenler tekaüde ayrılabilirlerdi. Bu hakkı kazanabilmek için silâh altında yaşlanmış veya aldığı yaradan dolayı iş göremez hale gelmiş olmak şartı vardı. Maaşları hazineden verilen bu emeklilere “mütekaid veya oturak” denilirdi ki bu deyim, iyi hizmeti görülen yeniçerilerin

muvazzaf hizmetten af ve emeklilikleri anlamında kullanılırdı (Tabakoğlu 2005: 343-345; Pakalın 1983: 742).

2-Tanzimat Sonrasında Sosyal Güvenlik ve Emeklilikle İlgili Yapılan Düzenlemeler

Tanzimat sonrasında sosyal güvenlik ve emeklilikle ilgili birçok düzenlemeye gidildi. Tanzimat'ın ruhuna uygun olarak yapılan merkezileştirme programı çerçevesinde sosyal güvenliğe devlet bürokrasisi hâkim oldu. Sosyal güvenliği sağlamaya yönelik vakıf statüsündeki sandıklar tamamen devlet eline alındı. Arpalık uygulaması kaldırılarak, adliye mensupları gibi emekli olan bürokratlara "mazuliyet akçesi", ilmiye zümresine de "tarik maaşı" verilmeye başlandı. Bunun yanı sıra ilmiye ve adliye tekaüt sandıkları adlı iki ayrı emekli sandığı tesis edildi. Yetim kalan çocuklar için 1851'de Eytam idaresi kuruldu ve eytam sandıkları teşkil edildi (Çanlı 2002: 57; Tabakoğlu 2005: 343-345).

Sosyal güvenlik alanında yapılan ilk ciddi düzenlemelerden biri, Bahriye emekli miralaylarından Dilaver Paşa'nın 12 Ocak 1867'de Ereğli kaymakamlığı görevine getirilmesi ve Ereğli madenlerinin idaresini üstlenmesi sırasında yapıldı (Yıldırım, Öğreten 2009: 326). Dilaver Paşa, madende gerekli incelemelerde bulunup bir durum değerlendirmesi yaptıktan sonra ihtiyaç duyulan taş kömürü miktarını artırmak ve çok kötü durumda olan havzadaki çalışma koşullarını düzeltmek için yüz maddelik bir nizamname hazırladı (Özdemir 1996: 181). İşçileri korumaya yönelik ilk tedbir özelliği gösteren Dilaver Paşa Nizamnamesi, işçilere yatacak yer temini, mesai saatlerinin onar saatten iki posta olarak tespiti ve işçi ücretlerinin imtiyazlı alacak sayılması hükümleri gibi yenilikler getirdi (Kala 1994: 35).

Tanzimat devrinde askerlerin emeklilik işlemleriyle ilgili çalışmalar, yeniçeri ocağının lağvı ve yeni ordunun kuruluşu sonrasında yapıldı. Son devir devlet adamlarından Ahmet Cevat Paşa, *Tarih-i Askerî-i Osmanî* adlı eserinde askerlerin emeklilik işlemlerinin barış ve savaş zamanlarında ayrı ayrı olarak düzenlendiğini şu şekilde özetler:

"Barış zamanı askeriyede hizmet edenlerden ihtiyarlayan ve hasta olanlar aldıkları maaşın yarısı karşılığında emekli edilirler. Savaşta yaralanıp, iş göremez hale gelenler maaşlarının 1/3'ünü veyahut yarısı ve istihkakına göre daha fazlada alabilirler. Aylıklı neferlerden barış zamanı ihtiyar ve hasta olduğundan emekliye sevk edilenlere, aylığının tümüyle, savaş esnasında yaralanıp, tedavisi sonrası iş göremez halde olduğu tespit edilirse yarısı ve istihkaki derecesine göre emekli maaşı alırlar. Bu kişilere maaş bağlanabilmesi için ser-asker ve Harbiye Nazırı'nın birlikte takdim edecekleri arzlar, önce

hekimbaşına havale edilir ve yapılan muayene sonrasında iş göremez halde olduğu tasdik edildikten sonra sadrazam divanından onay alınır ve daha sonra emekliye sevki gerçekleşir” (Çoban 2009: 80).

Osmanlı toplumunda modern ve organize sosyal güvenlik uygulamaları ve emeklilik sistemleri özellikle askerî personelde başladı. Bazı araştırmacılar, bu durumu askerî personelin diğer ücretli kesimlerde rastlanmayan süreklilik özelliğine ve ücret düzeyinin görece yüksekliğine dayandırır ve bu özelliğin söz konusu uygulamaları olanaklı kıldığını ifade ederler (Makal 1999: 97). Bu alanda yapılan ilk teşebbüs, askerî tekaüt sandığının kurulmasıydı.

3- Askerî Tekaut Sandığı'nın Kuruluşu ve 1881 Tarihli Sandık Nizamnamesi

Askerî emekli sandığının kurulması fikri, Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme çabalarının bir devamı olarak görülebilir. Sandığın kurulma teşebbüsünün temel gayesi, hayatlarının büyük bir kısmını vatan savunmasına hasreden askerî personelin, ömürlerinin kalan kısmını ekonomik sıkıntı yaşamadan, mutlu ve huzurlu geçirebilmelerini sağlamaktı. Savaş esnasında ya da her hangi bir olayda şehit olanların eş ve çocuklarının da kimseye muhtaç olmadan hayatlarını temin edebilmeleri düşüncesi de önemli diğer bir gayeydi.

Askerî sınıf için tekaüt hakkı verildikten sonra gerek bunların kanunen hak ettikleri maaşlar, gerekse emeklilik öncesi vefat eden askerî ümera ve zabitlerin ailelerine verilmesi gereken aylıklar, maliye hazinesi tarafından her yıl senelik olarak nizamiye hazinesine toptan verilmekte ve oradan taksim edilerek dağıtılmaktaydı. Ancak 1864 yılından itibaren bir sistem değişikliğine gidildi ve ödemeler doğrudan maliye hazinesinden yapılmaya başlandı (BOA. İ.DH: 526/36320).

Ailelere verilecek maaş, sadece henüz emekli olmadan vefat etmiş olanları kapsıyordu. Emekli olduktan sonra vefat edenlerin aileleri ise kapsam dışındaydı. Bu nedenle böyle durumda olan aileler çok sıkıntı çekiyorlardı. Bu tür mağduriyet yaşayanların sıkıntılarını gidermek ve onları da kapsama dâhil etmek için, tüm askerî ümera ve zabitlerin maaşlarından % 2 oranında bir kesinti yapılması ve toplanacak paranın sermaye olarak kullanılması düşüncesiyle R.1281'de (1865) Askerî Tekaut Sandığı kuruldu.

Sandığın kuruluşu sonrasında bir süre her şey yolunda gitmişti, sandığın geliri giderini karşılayabiliyordu. Fakat 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ortaya çıktığında yaşanan ekonomik buhran nedeniyle daha önce verilmesi kararlaştır-

rılmış olan % 2'ler nizamiye hazinesi tarafından sandığa gönderilemedi. Sandıktan belirli oranlar karşılığında borç para alan ümera ve zabıtların aldığı paraların toplanmasında da biriken maaşlarının ödenmemesi hasebiyle sıkıntılar yaşandı. Bunun yanı sıra kâğıt paranın kaldırılması ve madeni meteliklerin değerinin düşmesi nedeniyle mevcut sermayesi de boşaldığından sandık çok büyük sıkıntıya girdi.

Sandığa asıl darbe ise maaş düzenlemesiyle ilgili olarak Nisan 1880 tarihinde çıkarılan *Tensik-i Maaş Kararnâmesi* sonrası indirildi.² Kararnameyle maliye hazinesi bütçesinin ağır yükünü hafifletmek için askerî emeklilerin ve onlardan emeklilik öncesi vefat etmiş olanların ailelerine kesintisiz olarak verilmesi gereken maaşlar, bundan böyle askerî tekaüt sandığına devredildi. Böylece tensik-i maaş kararname öncesi, askerî tekaüt sandığı sadece emekli, dul ve yetimlere maaş verirken; kararname sonrası askerî emekli aileleri ile emekli olmadan önce ölmüş askerlerin ailelerinin maaşı da sandığa devredilmiş oldu.

Bu yeni durum, zaten emekli, dul ve yetimlere maaş vermekte olan tekaüt sandığını ciddi zora soktu. İşte bu değişikliğin gerçekleşmesi üzerine askerî tekaüt sandığı, ümera ve zabıtlar ve emeklilerin maaşlarından kesilen % 2'leri, zam yaparak % 5'e çıkardı. Ayrıca terfi eden kişilerin aldıkları ilk maaş farkının da sandığa verilmesini kararlaştırdı. Böylece sandığın sermayesi genişledi ama sandıktan maaş alanların sayısı arttığından değişen bir şey olmadı (BOA. Ş.D: 2501/11).

Özellikle 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşının çıkışı ve her iki cephede yenilgilerin alınması, askerî açıdan olduğu gibi ekonomik açıdan da hükümeti zora soktu. Muhtelif belgelerde birçok kez ifade edildiği gibi, artık maliye hazinesi artan yükü taşıyamayacak boyuta gelmiş ve bu yükün hafifletilmesi gerekmektedir. Aslında kara kuvvetleri için ayrı bir askerî emekli sandığı kurulması fikrinin ana sebebi de bu yükü hafifletmektir. Bunu "*zaruret-i müfrete-i hazineden neş'et etmek*" şeklinde ifade eden Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi üyeleri, maliye kayıtlarına göre yalnız kara kuvvetlerinin emekli, dul ve yetimlerine hazinenin ödediği paranın aylık 460.000 kuruşun üzerinde olduğunu tespit etti. Buna bir de bahriye eklendiğinde meblağın seneliğinin 6 milyon 130 bin küsur kuruşu bulacağı belirtildi ve işte bu yükü hafifletmek için ayrı bir sandığın tesis edilmesi gerekliliği ortaya atıldı (BOA. Y. A.RES: 17/61).

² Söz konusu kararname, Düstur 1. Zeyl'de yayımlanmış ve hazırlanış tarihi olarak 17 Cemaziyevvel 1297/ 27 Nisan 1880 tarihi verilmiştir. Ancak aynı kanun Takvim-i Vekâyi'nin 2139. sayısında 28 Rebiyyülahir 1297/ 9 Nisan 1880 tarihinde yayımlanmıştır. Bkz. Takvim-i Vekâyi', sayı 2139; Düstur, I.Tertip I.Zeyl, s.36-58.

Gerçekten de hazinenin yükünün çok fazla olduğu bilinmekte ve bütün emekli, dul ve yetim maaşlarının oradan ödenmesinin imkânsız olacağı düşünülmekteydi. Bu konuda kurumlar arasında da bir fikir birliği vardı. Nitekim, mesele tartışılırken Harbiye Nezareti'nin de görüşüne başvuruldu ve orası da kara kuvvetleri için yeni bir sandık kurulması yolunda uygun görüş bildirdi.

Bu gerekçelerle dönemin Osmanlı hükümdarı II. Abdülhamid çıkardığı irade-i seniyye ile Osmanlı kara kuvvetlerinde görev yapan subay ve üst düzey komutanlardan hak edenlerin emekliye sevklerinin sağlanması için, bir kaynak bulunarak ayrı bir emekli sandığı tesis edilmesini istedi.

Verilen emir doğrultusunda harekete geçilerek, gerekli çalışmalar yapıldı ve Mart 1880'de kara kuvvetleri için *Asâkir-i Berrîye Tekâüd Sandığı* adıyla yeni bir askerî tekaüt sandığı kuruldu. Ardından sandık nizamnamesinin hazırlanması çalışmaları başladı.

a- Sandık Nizamnamesinin Hazırlanışı

Padişah iradesi doğrultusunda ilk olarak daire-i askeriyede bir komisyon oluşturularak, *Askerî Tekâüt Kanunu Layihası* hazırlandı. Komisyonun tertip ettiği layiha, Tensikat-ı Askerî Komisyonu tarafından da tetkik edilerek daha sonra Şûrâ-yı Devlet'e gönderildi. Erkân-ı Harbiye miralaylarından Mustafa Bey'in de hazır bulunduğu Şûrâ-yı Devlet Tanzimat Dairesi'nde enine boyuna tartışıldı. Her bir maddeyi ayrı ayrı ele alan üyeler, askerî daire komisyonu ile tensikat-ı askeriye komisyonunun önerdikleri maddeleri mukayese ederek kendilerince kabul edilebilir şekle soktular.

Askerî daire komisyonu, sandığın tesisi için ferikten mülazım-ı sani rütbesine kadar olan ümera ve zabitlerin maaş ve tayinatlarından belirli bir oranda kesinti yapılarak toplanmasını ve bunun kurulacak olan sandığa aktarılmasını önerdi. Kesinti yapılmış olanlar arasından emekliliği hak edenlerin, hak ediş derecelerine göre söz konusu sandık tarafından tekaüde sevkleri istendi. Ancak Tensikat-ı Askeriye Komisyonu, askerî tahsisatlardan her hangi bir kesinti yapılmaksızın askerî emekli maaşlarının eskiden olduğu gibi yine Maliye Hazinesi'nden ödenmesini teklif etti. Bundan başka aynı komisyon, emeklilikten hariç tutulması düşünülen müşir rütbesindeki ümeranın yetim ve eşlerine askerî eytam sandığından maaş ödenmesi gerektiğini söyledi. Buna kaynak olarak da müşirlik rütbesini taşıyanların bu rütbeye tayin tarihlerinden beri aldıkları maaşın % 2'sinin hesap edilerek, belirli aralıklarla tahsil edilmesini teklif etti. Akabinde maaşlardan % 2'sinin kesilerek Eytam-ı Askeriye Sandığına gönderilmesi gerektiğini dile getirdi.

Tanzimat Dairesi, bütün bu planlamaların yani çalışanların maaşlarından kesinti yapılmak suretiyle tesis edilecek olan tekaüt sandığının yalnızca barış ortamında mevcut askerlerin emekliliği ve onların dul ve yetimlerini kapsayacağını belirtti. Her hangi bir savaş halinde harbin doğası gereği, çok sayıda şehit olabileceği, bunun yanı sıra sakatlanma ya da yaralanma cihetiyle emekliye sevkleri icap eden askerlerin sayısının fazla olabileceğini de hatırlatarak, söz konusu sandık sermayesiyle bu kişilerin maaşının karşılanmasının imkânsız olacağı söylendi.³ Bu nedenle, olağanüstü durumlarda emekliye sevk edilecek askerlerin ve şehit olanların eş ya da çocuklarının, eskiden olduğu gibi yine Maliye Hazinesi'nden maaş almaları gerektiği beyan edildi. Hatta Harbiye Nezareti, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında şehit olanlar ile sakat ve yaralı olanların da hariç tutulması gerektiğini belirtti. Nezaret, söz konusu savaş dolayısıyla maaş bağlanması gerekenlere, Maliye Hazinesi'nden ödeme yapılması için Meclis-i Vükelâ'nın karar aldığını ve bu karara istinaden padişah iradesinin çıktığını ileri sürdü.

Gerçekten de ele alınan konu, çok önem arz ediyordu. Çünkü işaret edildiği üzere tek gelir kaynağı, maaşlardan yapılacak kesintilerden ibaret olan sandığın sermayesinin bunu karşılaması mümkün değildi.

Kurulun gündeme getirdiği bir diğer önemli konu ise hâlihazırda Maliye Hazinesi'nin maaş olarak vermekte olduğu altı milyon kuruşu aşkın paranın mahlulunun (mirasçısı olmadığı için hükümete ya da vakıflara kalan meblağ) ne olacağı, nereye kalacağı hususuydu. Tanzimat Dairesi üyeleri, mademki Maliye Hazinesi her hangi bir savaş durumunda gerekli yardımı sağlamakla mükelleftir, o halde Maliye Hazinesi'nden tahsis edilen emekli maaşını alanların mahlulunun da doğal olarak Maliye Hazinesi'ne kalması gerektiği kararına vardı. Alınan bu kararın yürürlükteki kanun hükümlerine de uygun olduğunu ifade etti. Ancak, askerî tekaüt sandığının sermayesinin yetersizliği durumunda, emekli, dul ve yetimlerin geçimlerini sağlayabilecekleri kadar mahlulunun, sandığa devrinin de uygun olacağı söylenerek bir orta yol bulundu.

Yapılan bu müzakereler sonrasında, sandığa sermayenin nasıl temin edileceği gibi son derece hayati önem arz eden başka bir konuya geçildi. Tartışmalar

³ Mesele, Tanzimat Dairesi tarafından şu şekilde izah edildi. "...birçok efrâd-ı askeriyenin ve şühedâ ve ailelerinin kanunen alacakları maaşata öyle ümerâ ve zabitan aylıklarından biraz akçe teokifi târikiyle mukâvemet etmek imkânın haricinde bulunduğu ve zaten devlet ve vatan uğrunda muharebe ile sakat olan efrâd-ı askeriyenin mâ'îşetleri ve fedâ-yı can edenlerin i'âşe-i aileri emrinde hazine-i devlet tarafından i'âne olunmak lâzım olub..." bkz. BOA. Y. A.RES, nr. 17/61, 9 Teşrin-i sâni 1297/ 5 Kasım 1881 tarihli Şurâ-yı Devlet Tanzimât Dairesi kararı.

sonrasında Harbiye Nezareti'nin önerisi kabul edilerek, ümera ve zabitlerin maaşlarından emeklilik karşılığı olarak sandık için kesilmekte olan % 2'lik oranın %5'e çıkarılması kararlaştırıldı. Böylece, zam yaparak pratik çözüm bulma geleneği sürdürüldü.

Bu şekilde, Mart 1880'den itibaren müşirlerden mülazımlara kadar bütün ümera ve zabitlerin aylıklarından % 5 kesilmesine, hak edenlerin emekliye sevkine başlanmasına ve müşirlerin bu rütbeye tayin tarihlerinden 1879 Şubat sonuna kadar geçen süre zarfında aldıkları maaşlarından kesilmesi gereken % 2'lerin parça parça olarak kendilerinden tahsiline karar verildi.

Tensikat-ı Askerî Komisyonu'nun mazbatasında benimsenen askerî müşirlerin emeklilikten istisna edilmeleri hususu da yine kurulda ele alındı. Komisyondan ek bir açıklama istediği anlaşılan Tanzimat Dairesi gelen izahattan, müşirlerin görev sürelerinin bitiminde kendilerine mazuliyet maaşı verilmesi nedeniyle, komisyonun onları emeklilik hakkından istisna tuttuğu anlaşıldı. Ancak kurul, komisyonun bu düşüncesini yerinde görmeyerek, askeriyede yıllarca hizmet ederek müşirlik rütbesine gelen insanların emeklilik hakkından istisna tutulmalarının kanuna aykırı olduğunu söyledi. Çözüm olarak yine Harbiye Nezareti'nin önerisi kabul edildi ve müşir rütbesinde olanların da maaşlarından aynı oranda kesinti yapılarak, kendilerine emeklilik hakkı verilmesi fikri benimsendi. Ardından daire üyeleri layihada belirlenen emekli maaş miktarlarını tartışmaya açtı.

Nizamname layihasında emekli yaşı ve emekliye sevk durumu iki kısımda ele alındı. Birincisinde, normal şartlarda otuz sene hizmet etme zorunluluğu getirilirken, diğerinde malûliyet durumunun ortaya çıkması halinde malulen emekliye sevk edilmesi prensibi kabul edildi. Otuz yıllık hizmetini tamamlayarak emekli olan askerî personel için verilecek maaş miktarının, ümera ve zabitlerin bulunduğu rütbede aldıkları maaşın yarısına eşit olması kararlaştırıldı. Otuz yıldan fazla hizmeti bulunanların maaşına, fazlaca görev yaptığı her bir yıl için belirlenecek bir oran üzerinden zam yapılması kararlaştırıldı. Bu hesaba göre orduda elli yıl hizmeti olan askerî personelin, elliinci yılında aldıkları maaşın % 75'ini emekli maaşı olarak alabilmelerine imkân verildi. Hizmet yılı yirmi beş yıl olan askerî personelin ise, ihtiyaç duyulup çağrıldıklarında, hizmet yılını otuza tamamlayana kadar orduda görev almaları şartıyla, kendi istekleriyle emekliye sevk edilmelerine olanak sağlandı. Ayrıca sandığa, rütbelere göre belirlenmiş hizmet yılını tamamlayan askerî personeli, dilekçelerine bakılmaksızın emekliye sevk edebilme hakkı ve yetkisi verildi.

Maluliyet yani sakatlık durumunda emekliye zorunlu sevki icra edilecek olan askerî personele bağlanacak emekli maaşı miktarının, şahsın sakatlık durumuna, hastalığın sebep ve zuhur ettiği yere göre yapılacak derecelendirmelere istinaden belirlenmesi ilkesi kabul edildi.

Şehit eş ve çocuklarına tahsis edilecek maaş miktarının belirlenmesinde de derecelendirme usulüne gidildi. Buna göre, şehit olanlar ve yahut görev başında vefat edenler, hizmet sürelerine bakılmayarak birinci derecede emekliliğe hak etmiş sayıldı. Bunların dul ve yetimlerine ise, kendilerine bağlanması icap eden maaşın yarı miktarının verilmesi öngörüldü. Vadesi dolarak eceliyle ölenler ise, ikinci derecede emekliliğe hak etmiş olarak değerlendirildi. Emeklilik sırasında vefatları halinde, maaşlarının yarısının dul ya da yetimlerine tahsisi öngörüldü.

Söz konusu nizamname layihasının yetim ve dulların alacakları maaşlarla ilgili bölümünü de inceleyen daire üyeleri, burada da bazı düzenlemeler yaptı. Tensikat komisyonunun sunduğu layihada vadesi dolarak eceliyle ölenlerin, birinci derecede emekliliğe hak kazanacağı belirtilmekte ve hizmet yılı ne kadar olursa olsun onların yetim ve dullarına otuz senelik emekli maaşının yarısının verileceği ilkesi benimsenmişti. Ancak, Tanzimat Dairesi üyeleri buna itirazda bulundu. Onlara göre otuz seneden fazla hizmeti gerçekleştiren emekliliğe sevklerinde, fazlaca çalıştıkları her yıl hesaba katılırken; henüz emekli edilmeksizin vefat edenlerin otuz seneden fazla olan hizmetlerinin hesaba dahil edilmemesi adalete uygun değildi. Bu nedenle Tanzimat Dairesi, söz konusu durumda olanların da hizmet yılı fazlalıklarının hesaba katılmasını kararlaştırdı.

Son düzenleme, mağduriyetleri giderdi ama, zaten sermaye sıkıntısı çeken sandığa yeni bir yük getirdi. Tanzimat Dairesi bu durumu dikkate alarak, birden fazla eşi olan askerlerin maaşlarından ilk eş dışındaki her eş için % 5'in 1/3'ü oranında bir kesinti daha yapılması şeklinde pratik bir çözüm getirdi.

Tanzimat Dairesi son olarak tahsis edilecek olan emekli, dul ve yetim maaşlarından, kişilerin borçları nedeniyle yapılması gereken kesintiler ve emekli maaşından mahrumiyeti gerektirecek hallerle ilgili olan dört, yedi ve dokuzuncu maddeleri ele aldı. Söz konusu maddeleri mülkiye tekaüt kararnamesine uygun hale gelecek biçimde düzeltti. Birkaç madde üzerinde bazı küçük değişiklikler de yaptıktan sonra, nizamnameye son şeklini verdi (BOA. Y. A.RES: 17/61, 1).

Böylece, kara kuvvetlerinde tesis edilen emekli sandığının rehberi niteliğini taşıyan nizamname 9 Teşrin-i sani 1297'de (21 Kasım 1881) hazır hale getirildi ve Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya yani Bakanlar Kuruluna sevk edildi.

21 Kasım 1881'de sevk edilen nizamname layihası, uzun bir süre sonunda 5 Kasım 1882'de Bakanlar Kurulu'nda değerlendirildi.

Bakanlar Kurulu, Tanzimat Dairesi'nin gönderdiği maddelerin yalnız birinde değişiklik yaptı, diğerlerini aynen kabul etti. Söz konusu değişiklik, yukarıda ifade edildiği üzere müşir rütbesine sahip olanlarla ilgiliydi. Tanzimat Dairesi müşirlerle alakalı olarak, "*müşirlerin bu rütbeye tayin tarihlerinden 1879 Şubat sonuna kadar geçen süre zarfında aldıkları maaşlardan kesilmesi gereken %2'lerin parça parça olarak kendilerinden tahsiline karar*" vermişti. Ancak Bakanlar Kurulu, bunun toplanmasının mümkün olamayacağını belirterek bundan vazgeçilmesine karar verdi.

Ardından kurul, bu fıkranın işaret edilen şekilde değiştirilmesi için layihayı tekrar Şurâ-yı Devlet'e gönderdi. Düzeltme yapıldıktan sonra neşr ve ilanına izin verdi. Bundan başka Bahriye Dairesinde de aynı sandığın kurulması için Bahriye Nezareti'ne havale edilmesine oy birliğiyle karar verdi (BOA. Y. A.RES: 17/61, 2).

Böylece, çağın gereklerine uygun olarak bütünüyle yeniden yapılandırılan Osmanlı kara ordusunda askerlerin emeklilik işlemleri sistemli bir hale getirilmiş oldu.

b-Asâkir-i Berriye Tekâüd Kanunnâmesi

Karacı askerlerin emeklilik işlemlerini düzenleyen "Asâkir-i Berriye Tekâüd Kanunnâmesi" adını taşıyan nizamname 9 Teşrin-i sani 1297 (14 Kasım 1881) tarihlidir (BOA Ş.D: 619/8).

Toplam 52 maddeden oluşan nizamname yedi ayrı fasıla ve bazı fasıllar da alt derecelere ayrılmıştır. Aşağıda detaylı olarak incelenecek olan nizamname-nin fasılları şu şekildedir:

1.Fasıl: Ahkâm-ı umûmiye (1-9.maddeler)

2.Fasıl: Silk-i askeriyede kesb-i kıdem edenlere tahsis olunacak tekaüd maaşları (10-20.maddeler)

3.Fasıl: Tahsis olunacak kıdem maaşlarının miktarı ve keyfiyeti (21-25.maddeler)

4.Fasıl: Mecrûh ve alil olanlara tahsis olunacak maaşların ve küçük zabitan ve onbaşı ve neferata emekdarlık namıyla verilecek maaşların miktarı (26-31.maddeler)

5. Fasıl: Askerde veya mütekaid iken vefat eden zabitanın ailesine verilecek maaşlara dair (32-39.maddeler)

6.Fasıl: Alil ve marız ve sakat olanların tekaüdlerine dair malumat (40-45.maddeler)

7. Fasıl: Askerî tekaüd sandığı (46-52.maddeler)

b.1-Nizamnamenin Genel Hükümleri

Nizamnamenin birinci faslında, tesis edilen yeni sistemin emekli maaşının bağlanma esası, süresi ve şekli gibi genel özellikleri "ahkâm-ı umumiye" başlığıyla verilmiştir. Söz konusu genel hükümler şu şekilde tespit edilmiştir.

- Askerî emekli maaşı, ömür boyu (kayd-ı hayat şartıyla) olarak Askerî Teaküt Sandığı tarafından ödenir. (Madde:1)

- Bu kanunun gereği emekli olan subaylara ve vefat eden subayların ailelerine tahsis edilecek maaş, hiçbir zaman, hiçbir sebep ve bahane ile azaltılamaz. (Madde:2)

-Emekli subayların ve ailelerinin maaşları şahsi gelir (varidat-ı şahsiye) olarak kabul edilemez ve bu maaşlardan vergi alınmaz. (Madde:3)

-Askerî emekli, dul ve yetim maaşlarının haczedilmesi veya bunlara el konulması uygun olmaz. Ancak devlete borcu olduğu anlaşılan, nikâh ve nafaka bedelinden dolayı hukuken ödemesi gerekli borcu bulunan emeklilerin maaşlarına ¼'ünü aşmamak üzere el konulabilir. Nafaka için kesilen ¼' lük miktar yetmediği takdirde nafaka miktarı 1/8 oranında kesilir. (Madde: 4).

-Emekli maaşları, emeklilik beratlarının emekli olan kişinin eline geçtiği tarihten itibaren verilir. (Madde:5)

-Gerek askerî hizmet sırasında gerekse emeklilik sırasında vefat eden subaylar, vefatı ayın kaçınıcı gününde olursa olsun o ayın tüm günlerini yaşamış olarak kabul edilir ve ailesine bağlanacak maaş, o ayı takip eden ayın ilk gününden itibaren tahsis edilerek ödenir. Subayın vefat ettiği aydaki istihkakı varislerine ait olur. (Madde:6)

-Askeriyeden atılma ve medeni haklardan yoksun bırakılma cezalarıyla mahkûm olanlar, emekli maaşına bağlanma hakkını kaybederler. Ancak, vefa-

tının sonrasında ailelerine bu kanuna uygun olarak maaş tahsis edilir. (Madde:7)

-Hem emekli maaşı ve hem de memuriyet maaşı birlikte alınmaz. Emekli subaylar, devlet dairelerinin birinde bir göreve tayin olduklarında o memuriyetten alacakları maaş, emekli maaşından ne kadar fazla ise, o kurumdan kendisine sadece fazlalık kısım maaş olarak ödenir. Normal emekli maaşı, yine maliye hazinesi tarafından ödenir. Mesela 1.000 kuruş maaş alan bir subay, dairelerden birinde 2.500 kuruş maaşla bir göreve başlasa, emekli maaşı tutarı olan 1.000 kuruşu eskiden olduğu gibi maliye hazinesinden kendisine ödenir. Görev yaptığı kurumdan sadece bunun üst tarafı olan 1.500 kuruş verilir.

Mebuslar ve ayan meclislerinin birinde memur olan emekli ise, diğerlerinden farklı olarak hem memuriyet hem de emekli maaşını birlikte alabilirler. (Madde:8)

-Askerî personelden ümera, zabıtlar veya neferlerden biri padişahın izni olmaksızın bir yabancı devletin hizmetine girerse, önceden yaptığı hizmetlerden dolayı emeklilik hakkını kaybeder. Şayet emekli ise emekli maaşını alamaz. (Madde:9)

b.2- Askerî Vazifede Kıdem Alanlara Tahsis Edilecek Emekli Maaşlarının Tanımı

Askeriyede görevli personelden kıdem kazananlara ne kadar emekli maaşı verileceği ve kıdem maaşına bağlanabilmenin şartları hususu, nizamnamenin ikinci bölümünde ele alınmıştır.

Bu bölümde ele alınan konular, şu başlıklar altında tasnif edilebilir:

1.Emekliye Ayrılmanın Şartları

Nizamnamenin 10. maddesi, emekliliği hak ediş için 30 senelik hizmet yılı şartı getirmiştir.

“Müşir ve daha aşağı rütbe sahibi askerî ümera, erkân ve zabıtlardan 30 senelik askerî hizmetini tamamlayanlar emeklilik hakkını kazanırlar”. (Madde:10)

Ancak sonraki madde ile 25 yıl hizmeti olanların da 5 yıl boyunca herhangi bir savaş esnasında çağrıldıklarında orduya katılmaları şartıyla emekliye sevkleri ön görülmüş, bu durumda alacakları maaşın hizmet senelerine göre hesaplanacağı ifade edilmiştir.

“Askeriyede 25 yıl hizmeti bulunan ümera ve zabıtlar de 30 seneyi dolduruncaya kadar bir savaş olması halinde çağrıldıklarında gelip askerî hizmete katılmalarının mecbur olması şartıyla emeklilik hakkı kazanırlar. Bu şekilde hizmeti 25 yıl ile 30 yıl arasında olduğu halde emekli edilen askerlere, 30 sene hizmet etmiş olanlara tahsis edilen emeklilik maaşı tutarı 30’a bölünerek, hizmet yıllarına denk gelecek miktarı maaş olarak verilir. Yani 25 senelik hizmeti olan askerlere, 30 senelik emekli maaşının 25/30’u, 26 yıl hizmet edenlere ise 26/30’u verilir”. (Madde: 11)

2-Emeklilik Yaş Haddi

Nizamnamenin 12. maddesiyle, askerî personelin rütbelerine göre emeklilik yaş sınırları asttan üste 52 ile 70 yaş arası olarak tespit edilmiştir. Buna göre;

Emeklilik yaş sınırı müşirler için 70, ferikler için 65, mirlivalar için 62, miralaylar için 60, kaymakamlar için 58, binbaşılar ve alay emînleri için 56, kolağaları ile alay kâtipleri için 55, tabur kâtipleri ve yüz başılar için 53 ve mülazımlar için 52’dir.

Aynı şekilde bu rütbe ve yaşta olan baytar, tabip ve eczacılar da kendileri tarafından talepleri beklenmeksizin emekliye sevk edilirler.

Müşir makamına vekâleten atanmış olan ve düşman karşısında kolordu kumandanlığı görevini icra etmiş olan ferikler ise, bu sınırlamaya tabi tutulmayıp, 70 yaşına geldiklerinde dilekçeleri aranmaksızın yaş haddinden emekli edilirler. (madde: 12)

3-Emeklilik Hizmet Süresinin Hesaplanması

Nizamnameye göre emeklilik hizmet süresinin hesaplanmasında kişinin askerlik vazifesine başladığı tarih başlangıç olarak kabul edilir. Ancak, gönüllü olarak 18 yaşında askerî hizmete kabul edilmiş olanlar bulunduğunda, onların 18 yaşından evvelki askerlik vazifeleri, emeklilik müddeti hesabına dâhil edilmez. (Madde: 13)

Bahriyeden kara kuvvetlerine geçiş yapmış olan askerlerin emeklilik süreleri bu kanuna uygun olarak hesaplanır, ancak, deniz kuvvetlerinde geçen süreleri de hesap edilerek süreye ilave edilir. (Madde: 14)

Askerî okullarda harbiye öğrenimi görerek erkân-ı harbiye sınıfına ve alaylara katılanların veyahut alaylara mensup olmaksızın istihdam edilmiş olan subayların askerî idadi mekteplerinde geçen öğrenim süreleri, emeklilik hizmet süresine dâhil edilemez.

Söz konusu mekteplerin harbiye sınıfında geçen süreleri ise hesaba katılır. Ancak harbiye sınıfındaki eğitimleri boyunca belirlenmiş süreden fazla okulda kalmalarına izin verilen talebelerin, kaldıkları fazla günler askerî hizmet süresinden sayılamaz. (Madde: 15)

4-Savaş Halinin Emekli Askerlere Tesiri

Nizamnamenin 16 ve 17.maddeleri, savaş halinin emekli askerlere tesiri konusunu düzenlemiştir. Yaş haddinden ya da malulen emekli olanlardan gönüllü olanlara savaş zamanı askerî hizmet kapısı tekrar açılmıştır. Buna göre; Herhangi bir olağanüstü durumda tüm kuvvetler silâh altına çağrıldığında, ihtiyaç halinde, daha önce kanunen emekliye sevk edilmiş olanlar da davet edilir. Bunlardan gerek kıdem yönüyle, gerek maluliyet sebebiyle emekli olan ümera ve zabitlerin bilgili olanları; maluliyet sebebiyle emekli edilmiş ancak geçen süre zarfında hastalık ya da sakatlığının hafiflediği doktor raporuyla tespit edilmiş olanların ise istekli ve iş görebilecek durumda olanları tekrar askerlik vazifesine kabul edilebilirler. (madde: 16).

17.madde ile de bu şekilde geçici olarak görev yapanların özlük hakları düzenlenmiştir. Buna göre; Bu şekilde geçici süre için askeriyeye dahil olup savaşa gönderilen emekli askerler, silah altına girdiği günden itibaren emekli maaşı rütbesine göre nizamiye subayları derecesi maaşına yükseltirler ve nizamiye subayı gibi maaş ve tayinat alırlar. Bunlardan savaş esnasında gösterdiği başarılar nedeniyle rütbeleri terfi ettirilenler olur ise, önceden kendilerine tahsis edilmiş olan emekli maaşları, savaşta kazandıkları yeni rütbelerine göre yeniden düzenlenir. Şayet savaş esnasında sakatlanır veya yaralanırlarsa, sakatlığının derecesine göre maaşlarına zam yapılır. (Madde:17)

Erkân, ümera ve zabitlerin seferde geçen senelerinin her biri için iki itibari sene verilir ki, sefer seneleri şunlardır:

1- Savaş nedeniyle teşkil edilen sefer ordusuna dâhil edilecek ümera ve zabitlerin, seferberlik haline girdikleri tarihten seferberlik halinden çıkacakları zamana kadar geçen seneleri,

2-Esir düşen ümera ve zabitlerin esarete geçen seneleri,

3-Savaş esnasında Osmanlı savaş gemilerinde görev yapan kara ordusu mensupları ümera ve zabitlerinin gemide geçen süreleri,

4-Savaş esnasında seferberlik halinin birkaç sene uzaması durumunda, bu sürenin başında ve sonundaki iki seneden her biri on ikişer ay olmasa bile yine öyle kabul edilir ve yirmi dörder ay olarak hesaplanır. (Madde: 18)

Birinci ordu mevkileriyle Kazan ve Basra sancağında görevlendirilen ümera ve zabitlerden memleketleri bu bölgeden olmayanların o mevkilerde kaldıkları her yıl, bir buçuk yıl olarak hesap edilir. (Madde: 19)

Savaş yıllarının her biri için verilecek iki itibari sene, erkân, ümera ve zabitlerin bilfiil askerlik hizmeti 25 yıl olduktan sonra geçerli olur.(Madde:20)

5-Tahsis Edilecek Emekli Maaş Miktarları ve Maaşa Bağlanma Usulü

Emekliye sevk edilecek askerlerin maaşa bağlanma usulleri ve bunlara ödenecek maaş tutarları nizamnamenin 21, 22 ve 23.maddeleriyle sistemleştirilmiştir.

Ümera, askerî zabitler, sıhhiye ve diğer personele tahsis edilecek emekli maaşları, evvel ve sani adıyla iki dereceye ayrılır. İkinci merteye maaşı, kişiye tahsis edilen paranın yarısı olarak, birinci merteye maaşı ise tahsisatın $3/4$ 'ü kadar olacaktır.

Bilfiil 30 yıl hizmeti olanlar, ikinci merteye maaşını hak ederler.

Sefer seneleri de hesaba katıldığında hizmet yılı 30 seneyi geçenlere 30'un üzerindeki her bir sene için, ikinci merteye maaşı ile birinci merteye maaşı arasındaki fark ile farkın $1/20$ 'si ikinci merteye maaşına eklenerek ödenir.

Şayet emekli olacak kişinin toplam askerî hizmeti 50 yılı bulursa, bunlara birinci merteye maaşı verilir.

Mareşallerin (müşirler) memuriyeti üzerinde tahsisat ne kadar olursa olsun emekli maaşları, ordu müşirinin tahsisatı itibariyle hesap edilip ödenir. (Madde: 21)

Ümera ya da zabitlerden biri emekliliğini istediğinde, o anda bulunduğu rütbesinde en az iki yıl hizmeti bulunmadığı takdirde emeklilik maaşı, mevcut rütbesinden bir aşağıda olan rütbeye göre düzenlenir. Örneğin binbaşı rütbesinde olan bir subay, altı ay ya da bir buçuk sene sonra emekliliğini istediğinde, kendisine bir aşağı rütbe olan kolağası rütbesi maaşı tahsis olunur. Ancak, yaş haddinden dolayı emekliye sevk işlemlerinde bu kurala uyulmaz ve bu kişiler sahip oldukları rütbeye ait olan emekli maaşını alırlar. (Madde:22)

Mevcut rütbelerinde 12 yıl hizmeti bulunan erkân, ümera ve zabitler ile küçük zabitler ve onbaşılara 30 senelik emekli maaşının $1/10$ 'u zam olarak eklenir. Emekli maaşı, hiçbir zaman 50 yıllık emekli maaşının belirlenmiş tutarını aşmaz. (Madde: 23)

6-Askerî Eczacı ve Cerrahların Emekliliği

Askeriyede istihdam edilmiş olan eczacı ve cerrahların emeklilik işlemleri, ayrı bir madde ile düzenlenmiştir. Buna göre; Ameliyat mekteplerinden diploma alarak mezun olan eczacı ve cerrahların emeklilikleri, tıpkı nizamiye subayları gibi icra edilir. Bunların öğrenim süreleri, kıdem sürelerine eklenmeyip, hizmet süreleri mektepten çıktıkları tarihten itibaren geçerli olur. (Madde: 24)

7-Askeriyede Görev Yapan Diğer Personelin Emeklilik İşlemleri

Askeriyede askerî personelin dışında görev yapan askerî memurların emeklilik sistemi, nizamnamenin 25.maddesiyle düzenlenmiştir. Buna göre; Sonradan istihdam edilip de maaşlarından % 5 oranında kesinti yapılmış olan tabip, baytar, eczacı, cerrah, tüfenkçi, çakmakçı, kundakçı, marangoz, demirci ve diğer memurlar, emekli olabilmek için hizmet süresi olan 25 seneyi hiç ara vermeksizin askeriyede doldurmak zorundadırlar.

Yukarıda meslekleri sayılan sağlık görevlileri ile emsallerinden herhangi biri, askeriyede 25 yıl hizmetini tamamlamadan istifa yoluyla ayrılıp ancak daha sonra tekrar geri döndüklerinde, istifa sırasında kendilerinden idare sandığı adına tahsil edilen maaşlarının % 5'lik kısmını geri alamazlar. Bununla beraber, istifalarından önceki hizmetleri yok sayılır ve emekliliğe hak ediş seneleri mutlaka fasılasız 25 yıllık hizmet süresi şartına bağlı olur. Ancak, devlet tarafından ayrılmaları sağlanıp, sonra ihtiyaca binaen yine devlet tarafından istihdamına izin verilenlerin emekliliklerinde eski hizmet yılları hesaba katılır. (Madde: 25)

8-Yaralanma ve Sakatlık Nedeniyle Emekliye Sevk İşlemi ve Bu Durumda Tahsis Edilecek Emekli Maaş Tutarları

Askerî vazife sırasında ya da savaş nedeniyle meydana gelen yaralanma ve sakatlık durumu nedeniyle yapılması gereken emekliye sevk işlemleri ve sakatlık dereceleri nizamnamenin 26 ile 30 arasındaki maddelerde düzenlenmiştir. Buna göre; Askerlik hizmeti sırasında çeşitli derecelerde yaralanan ya da sakat kalanlara hizmet yılına bakılmaksızın emekli maaşı bağlanır. Söz konusu yara ve sakatlık dereceleri şu şekilde tespit edilmiştir:

Birinci derecede yaralı ve ya sakat kalan alay emininen müşir rütbesine kadar olan askerlerin hizmet seneleri kaç yıl olursa olsun kendilerine 50 yıllık emekli maaşı tahsis edilir.

İkinci derece yaralı ve ya sakat olanlardan hizmet senesi asgari 20 yıl olanlara da aynı şekilde 50 senelik emekli maaşı tahsis edilir. Hizmet yılı 20 seneden az olanlara, 30 senelik emekli maaşlarıyla 50 senelik emekli maaşları arasındaki

farkın 1/20'sinin hizmet yılıyla çarpılmasıyla elde edilen tutar, 30 senelik emekli maaşlarına eklenerek verilir. Mesela ikinci derecede malul olan bir miralayın hizmet yılı 15 yıl olsa, miralayların 30 senelik emekli maaşları olan ve cetvelde gösterilen 1.467 kuruş ile 50 senelik emekli maaşı olarak tespit edilen 2.200 kuruş arasındaki fark miktarı olan 733 kuruşun 1/20'sine denk gelen 36 kuruş, söz konusu miralayın hizmet yılı olan 15 seneye çarpılır ve elde edilen 540 kuruş, 30 senelik emekli maaşı olan 1.467 kuruşa eklenir ve elde edilen 2.007 kuruş söz konusu miralayın emekli maaşı olur.

Üçüncü derecede yaralı ya da sakat olanlardan hizmet yılı 30 seneyi bulanlara 50 senelik, 30 seneyi bulmamış olanlara ise 30 senelik emekli maaşı tahsis edilir. (Madde: 26-27).

Kolağası rütbesinden ere kadar söz konusu yaralanma veya sakatlığın üç derecesinden herhangi birinde değerlendirilenlere, askerî hizmetlerine bakılmaksızın cetvelde gösterildiği tutarda emekli maaşı tahsis edilir. (Madde:28)

Yara ve sakatlıktan dolayı emekli maaşına bağlanabilmek için söz konusu yaralanma veya sakatlığın ya savaştan dolayı ya da askerlik hizmeti sırasında meydana gelen çeşitli hallerden kaynaklanması gerekir. Askerlik hizmeti dışında meydana gelen kişisel bir olay nedeniyle ortaya çıkan durumlar için geçerli değildir. Örneğin, birbirleriyle yaptıkları kavga nedeniyle meydana gelen yaralanma veyahut gönüllü olarak bir ağaca çıkıp oradan kazaen düşüp sakatlanan asker, bu haktan yararlanamaz. (Madde:30)

Yaralanma veya sakatlanma nedeniyle emekli maaşına bağlanacak olan ümera, zabıtlar ve diğer askerler, buldukları rütbelerinde eğer tam 12 yıl kalmışlarsa, maaşlarına 30 senelik kıdem maaşlarınının 1/10'u ilave edilir. Ancak, bu ilave yapılırken birinci derecede yaralı ya da sakatlık maaşınının tutarını aşmaması kaidesine uyulmak zorundadır. (Madde:31)

9-Küçük Subaylardan Onbaşı ve Erlere Bağlanacak Olan Emektarlık Maaşı

Nizamnamenin 29. maddesi, emektarlık adlı bir maaş düzenlemesini ele alır. Buna göre; Küçük zabıtlar, onbaşılar ve erlerden nizamiye, ihtiyatiye ve redif hizmetlerini kesintisiz olarak askeriyede silâh altında yaptıktan sonra memleketlerine geri dönenlere, söz konusu bu hizmetlerinden dolayı kazanmış oldukları rütbelerinin maaşı veya er ise er maaşı "Emekdâr" adıyla ömür boyu tahsis edilir. (Madde: 29)

10-Ümera ve Zabitler İle Erlerin Emekliye Ayrılmasına Dayanak Teşkil Eden Hastalık ve Sakatlıklarının Dereceleri

Erden ümeraya kadar tüm askerî personelin emekliye sevkini gerektirecek hastalık ve sakatlık dereceleri birkaç başlık ve alt kısımlar halinde değerlendirilmiştir. Birinci derece üç maddeye ayrılmıştır.

Birinci derece:

Frengi ve bel soğukluğu haricinde herhangi bir hastalık nedeniyle iki gözün tamamen görmekten mahrum kalması.

İki kol ve iki bacağın ya da bir kol ile bir bacağın ikisinin birden tamamen kesilmesi veyahut bu ana uzuvların el veya bel, pazu veya ayak, bacak veya uyluk hizalarından ateşli darbe, kopma, yanma, donma veya kangrenden dolayı kesilmesi veya söz konusu organların iş göremez hale gelmesi.

İki elin tüm parmaklarının dibinden kopması.

İkinci derece:

İkinci derece dört maddeden oluşur.

Herhangi bir hastalık nedeniyle iki gözün birden sakat olması ve bunlardan birinin görme özelliğini tümünden kaybetmesi, diğerinin görme kaybına uğraması veyahut her iki gözün görme özelliğini yitirme derecesine ulaşması.

Sağlık ve sıhhatine kavuşmasının mümkün olamayacağının fennen tespiti yapılmış olan her türlü müzmin şuur bozukluğu bulunması.

Gerek kol gerek bacak kısmının tamamen veyahut birinci derecede açıklandığı şekliyle büyük uzuvlarından birinin telef olması, cerrahi ameliyatla kesilmesi, sağlığına yeniden kavuşması mümkün olamayacak düzeyde felç olması veyahut da hastalık veya başka bir afetten dolayı tamamen iş göremez hale gelmesi.

Sağ ya da sol ellerinden birinin beşparmağının birden dibinden kopması.

Üçüncü derece:

Yukarıda gösterilen birinci ve ikinci derecelerde izah edilen hastalık ve sakatlıklardan daha düşük derecede malul olup, askerî hizmetlerini yerine getirmeye engel teşkil eden her türlü hastalık ve sakatlığın bulunması.

Sıhhatine yeniden kavuşması mümkün olan her türlü şuur bozukluğu olan, bu hastalığa müptela olup da tedavi sonrası sağlığına kavuşabilecek durumda

olan veyahut frengi ve belsoğukluğundan dolayı iki gözü tamamen görme özelliğini yitiren askerî ümera ve zabitler.

11-Başçavuş ve Daha Aşağı Rütbe Sahiplerinin Hastalık-Sakatlık Derece Durumu

Söz konusu rütbe sahibi askerlerin üçüncü derecedeki durumları sekiz kısımda değerlendirilmiştir.

Birinci kısım:

Sağ ya da sol taraf omuz başı eklemının veyahut aynı şekilde kalça kemiği uyluk eklemının yapışık olması, beyaz şişlik bulunması, çıkan omuzun yerine konulamamış olması, yarası kapanmış büyük kırığı olması veya bunlara benzer şekilde sağlığına kavuşması mümkün olmayan hastalığı bulunduğundan söz konusu eklemlerinden birinin tümüyle hareketini kaybetmesi veya iş göremez hale gelmesi.

Makat kısmının normal işlevini yapıyor olmaması. Yani, savaş ya da hastalık veya ameliyat etkisiyle karnından veya göbeğinden veyahut kasığından bağırsak delinip dışkısını çıkarıyor olması.

Dik olan omurga kemiğinin eğilmesine neden olan ve bedeninin normal hareketini zorlaştıran hastalığa tutulması veya başka hastalıklar nedeniyle vücudun hareketinde tembellik meydana gelmesi.

Parmakları olmasına rağmen yapışık olması ve benzeri illetler nedeniyle iş göremez durumda olması.

Frengi ve belsoğukluğu dolayısıyla iki gözün birden görme işlevini yitirmesi.

İkinci kısım:

İkinci kısım 7 maddeden oluşmaktadır.

Sağ ve sol dirsek ve diz kapağı eklemlerinin birinde yukarıda omuz başları ve kalça kemikleriyle ilgili olarak belirtildiği şekilde çeşitli sebeplerden dolayı eklem hareketinin bütünüyle kaybedilmesi.

İki ayağın tüm parmaklarının herhangi bir sebeple tamamen kopması veyahut iş göremez hale gelmesi.

İki elin başparmağının ikisinin birden kesilmesi veya işlevsiz hale gelmesi.

İki kulağın birden sağır olması.

Frengi ve belsoğukluğu dolayısıyla ve yahut kasten bir gözünün görme işlevini kaybedenler müstesna herhangi bir yaralanma, darp ve yangın nedeniyle bir gözün kör olması.

Sağ elin belirsiz olması ve şahadet parmaklarının ikisinin birden tümüyle kesilmesi veya hastalık nedeniyle işlevini yitirmesi.

Sağ elin başparmağı dışında diğer parmaklarının zayi olması veyahut iş göremez hale gelmesi.

Üçüncü kısım:

Üçüncü kısım 8 maddeden ibarettir.

Frengi ve bel soğukluğundan dolayı veyahut kasten bir gözünün görme işlevinde noksanlık meydana gelenler istisna olmak üzere, herhangi bir yaralanma, darp, yangın ve benzer illetlerden dolayı bir gözünün körlük derecesine yakın biçimde işlevini kaybetmesi.

Sağ ve sol bilek veya topuk eklemlerinden birinin yapışıklık veya başka bir illet nedeniyle hareketini tamamen kaybetmesi

Sağ ya da sol ellerinden birinin beş parmağı mevcut olup fakat birbiriyle yapışık olması ve benzeri hastalık hali nedeniyle tümünün iş göremez durumda olması.

Vücudun herhangi bir yerinde hayati hareketlerin yapılmasını bir dereceye kadar engelleyecek durumda olup, şişliği dışarıya çıkmış olan anverisma hastalığı izinin bulunması.⁴

Frengi veya belsoğukluğundan başka hastalıklardan kaynaklanan ve sıhhatine kavuşması mümkün olmayan sürekli idrar kaçırma ve idrar zorluğu hastalığı v.b bulunması.

Frengi veya belsoğukluğu dışında diğer hastalıklı yaralardan kaynaklanan, makat adalesi felci olunması veya düz bağırsağın sürekli daralması nedeniyle tuvalet ihtiyacını giderme zorluğu bulunması.

Askerî hizmetinin etkisinden meydana geldiği anlaşılan, yerine konulmaz fitik ile büyük ve bağ tutması mümkün olmayan fitik olunması.

⁴ Anverisma (Anevrizma), bir damarın belli bir noktada toplanarak anormal şekilde genişlemesidir.

Sağ elin sadece başparmağı veyahut sadece şahadet parmağı kesilmiş olmakla beraber, diğer parmakların da hareketini engelleyecek bir illetle malul olunması.

Dördüncü kısım:

Dördüncü kısım altı maddeden oluşur.

Kişinin kol ya da bacaklarının birinde ya da bunlara bağlı diğer uzuvların birinde veyahut boyun, göğüs, çene, dil, burun gibi vücudun önemli organlarından birisinde daimi bir noksanlık veya kusur meydana gelmesi,

Vücudun herhangi bir yerinde meydana gelen kesilme nedeniyle noksanlık oluşması veya bir bölümünün tamamen yok olması ve diğer hastalıklar nedeniyle organlardan birinin harekât kabiliyetini yavaşlatması.

Aynı şekilde kol ve bacakta ya da bunlara bağlı diğer uzuvlarda, vücudun bir kısmının hareketini engelleyen çıban, nasır, ülser ve verem hastalığının bulunması.

Bir ayağın tüm parmaklarının tamamen kesilmesi veyahut iş göremez halde olunması.

Sol elin belirsiz olması ve şahadet parmaklarının ikisinin birden tamamen kesilmesi veya iş göremez halde olması.

Sol elin dört parmağının birden tamamen kesilmesi veyahut iş göremez olması.

Sol elin sadece başparmağı veya sadece şahadet parmağının kesilmesi nedeniyle diğer parmakların hareketini engelleyecek bir durumun olması.

Beşinci kısım:

Beşinci kısım altı maddeden ibarettir.

Sağ elin başparmağının tamamen zayı olması veya iş göremez halde olması.

Sağ elin şahadet ve orta parmaklarının ikisinin birden zayı olması veya iş göremez hale gelmesi.

Sağ elin son üç parmağının tamamen zayı olması veyahut iş göremez hale gelmesi

Sağ elin başparmağı dışındaki parmakların ikinci ve üçüncü parmak kemiklerinin kesilmesi veyahut iş göremez duruma gelerek yalnızca avuca bitişik birinci parmak kemiğinin kalması.

Bir ayağın baş ve ikinci parmaklarının tamamen zayi olması ve diğer parmakların hareketini engellemesi.

Bir ayağın dört parmağının tümüyle zayi olması veyahut iş göremez hale gelmesi.

Altıncı kısım:

Altıncı kısım altı maddeden oluşur.

Sağ elin yalnız şahadet parmağının tamamen zayi olması veya yok hükmünde olması.

Sol elin yalnızca başparmağının tümüyle zayi olması veya yok hükmünde olması.

Sol elin şahadet ve orta parmaklarının ikisinin birden tümüyle zayi olması veya yok hükmünde olması.

Sol elin diğer üç parmağının tamamen zayi olması veya yok hükmünde olması.

Sol elin başparmağı haricindeki parmakların ikinci ve üçüncü parmak kemiğinin tümüyle kesilmesi veya yok hükmünde olup yalnızca avuca bitişik olan birinci parmak kemiğinin kalması.

Frengi hastalığı dışındaki hastalıklardan veya yaralardan dolayı yumurtalıklardan biri ya da ikisinin işlevsiz kalması

Yedinci Kısım:

Yedinci kısım 8 maddeden oluşur.

Sol elin yalnız şahadet parmağının tamamen zayi olması veyahut yok hükmünde olması.

Sol elin sadece şahadet parmağının dibinden kopması veya yok hükmünde olması.

Sağ veya sol ellerden birinin üç parmağının ikinci ve üçüncü parmak kemiğinden kopması veyahut yok hükmünde olması.

Sağ ve ya sol ellerden birinin üç parmağının ikinci ve üçüncü parmak kemiğinden kopması veya yok hükmünde olması.

Savaş esnasında bir ayağının başparmağının tümüyle zayi olması veya yok hükmünde olması.

Bir ayağın son üç parmağının tümünden kesilmesi veya yok hükmünde olması.

Dişlerin tümüyle dökülmesi veyahut karşılıksız en az on beş dişin noksan olması.

Savaşın etkisiyle ortaya çıkmış olan ve tekrar sağlığına kavuşabilmesinin mümkün olmadığına tıbben karar verilebilecek derecede tek kulağın sağır olması.

Sekizinci Kısım:

Sekizinci kısım 5 maddeden oluşmaktadır.

Sağ elin ve solak olduğu halde sol elin baş ve şehadet parmaklarından başka yalnız bir parmağının tümüyle kopması veya iş göremez halde olması.

Sağ ve sol ellerden birinin başparmaklarından başka diğer iki parmağının birden ikinci ve üçüncü parmak kemiklerinin kopması ve ya yok hükmünde olması.

Sağ ve sol ellerden birinin son üç parmağının birden dibinden kopması veya yok hükmünde olması.

Frengi hastalığından başka bir nedenle ortaya çıkan kulak kaybı olması.

Bir ayağının başparmağı haricinde yalnız iki parmağının tümüyle kesilmesi veya yok hükmünde sayılması.

Küçük zabıtlar ve neferlerden biri bu nizamnamede belirlenen derece ve kısımların haricinde bir hastalık ya da sakatlığa tutulur ve bundan dolayı malul olup tıbben emekliliğine hükmedilirse, onun emeklilik derecesi, bu nizamnamede yazılı derece ve bölümlerle mukayese edilerek doktorlar tarafından tespit edilir ve uygulama o şekilde yapılır.

Şayet bir askerî personelde, yukarıda yazılı derece ve bölümlerde belirtilen hastalık ve sakatlıklardan bir kaçı ortaya çıkarsa, bunlardan derecesi en büyük olanın maaş tutarı temel alınır. Derece ve kısım itibarıyla daha düşük olan hastalık ya da sakatlıkların maaşının 1/5'i diğerinin üzerine ilave edilir.

Yapılan bir savaşın etkisiyle ortaya çıkan ve tedavisi mümkün olmayacak surette yaralı ya da sakat olup da yapılan cerrahi bir ameliyatla iki eli veya iki ayağı kesilenler ile savaşta iki gözünü kaybedenlere bu nizamname hükümlerine şöyle bir uygulama yapılır.

Erden binbaşıya kadar olan askerlere, tahsis edilecek birinci derece maluliyet maaşları üzerine emekli maaşının %30'u verilir.

Ferikten alay eminine kadar olanlara, emekli maaşının %20'si ilave edilir.

Bu rütbelerde bulunan tabip subaylar ile aynı rütbeye tahsis edilen maaş mertebesindeki diğer askerî memurlar da bu kurula göre maaş zammı alırlar.

12-Askerî Hizmet Sırasında veya Emekli İken Vefat Eden Subayların Ailelerine Verilecek Maaşlara Dair

Nizamnamenin 5.faslı, personelden, muvazzaf ya da emekliyken vefat edenlerin ailelerine bağlanacak maaşla ilgili düzenlemeyi içermektedir. Buna göre;

Savaş meydanında şehit olanlar, amiri tarafından görevlendirildiği askerî hizmeti ifa etmek için bir mahalde bulunanlar veya kolera illeti, veba veyahut bunun gibi bulaşıcı ve tehlikeli hastalıkların mevcut olduğu bölgeye görevli olarak gidip o hastalığa yakalanan ve orada ya da onun tesiriyle sonradan vefat eden ümera ve zabıtlar ile erlerin, askerlik hizmet senesine bakılmaksızın geride kalan dul ve yetimlerine yetim ve dul maaşının birinci mertebesinde maaş verilir.

Sayılı bu haller dışında vefat etmiş olan askerlerin yetim ve dullarına ikinci mertebeye göre maaş bağlanır. Ancak hizmeti 30 seneden fazla olduğu halde emekliye ayrılmaksızın vefat etmiş olanların dul ve yetimlerinin maaşlarına söz konusu fazla hizmet yılından dolayı fark eklenir.(Madde: 32)

32. maddede belirtilen maaş, yetimlerden erkek çocuklara 20 yaşına kadar ödenir. Kız ve dul yetimler ile dul kalan eşe ve kimsesiz anneye ise bunlar evleninceye kadar ödeme yapılır. (Madde: 33)

Şehit olan veyahut askerî görevin etkisiyle ya da eceli ile vefat eden ümera, zabıt, tabip ve baytarlarla diğer memurların ailesine verilecek maaşın 1/3'ü ölen kişinin eşine, 1/6'sı hayatta ise kimsesiz ve fakir olan annesine ayrılır. Kalan kısım ise, yetim kalan çocuklarına tahsis edilir. Yetim sayısının birden fazla olması halinde aralarında eşit olarak taksim edilir. Vefat eden askerinin eşi ya da validesinin olmaması durumunda ailesine verilecek maaşın tümü, yetimlerine

eşit olarak verilir. Şayet eş sayısı birden fazla olursa, ikinci eş birincinin maaş tutarına eşit olmak üzere sandıktan ayrı bir maaş bağlanır. (Madde:34)

Şehit olan veya vefat etmiş olan askerlerin geride bıraktığı yetimi olmayıp, fakir ve kimsesiz validesinin bulunması durumunda ailesine tahsis edilecek maaşın 1/3'ü valideye verilir, eğer eşi varsa yarısı da ona verilir. Birden çok eşin olması halinde maaşın 1/3'ü verilir. İkinci ve varsa diğer eşlere sandıktan ayrıca tahsis edilecek maaş hesaplanır ve ödenecek toplam tutar tüm eşler arasında eşit olarak bölüştürülür.

Geride yetim çocuklar ve eş ile fakir ve kimsesiz valide bırakarak vefat etmiş olan askerin ailesine verilecek maaşta erkek çocukların payı 20 yaşına geldiklerinde kesilir. Kız çocukları ile eşin maaşı ise evlendikleri zaman kesilir. Bu durumda validesinin maaşı 1/3 derecesine yükseltilir. (Madde:35)

Ölen eşi askerî personel olup da ondan dolayı dul maaşı alan ancak babası da askerî personel olan kadına, babası vefat ettiğinde ayrıca bir maaş tahsis edilemez. Fakat babasının vefatı nedeniyle hak ettiği maaş, eşinden dolayı aldığı maaştan fazla ise bu durumda iki maaş arasındaki fark tutarı eşinden dolayı aldığı maaşa ilave edilir.

Boşanmış eşler ve ölen askerin diğer akrabaları herhangi bir maaş talebinde bulunamazlar. (Madde: 36)

Ölen askerin geride kalan eşi ve annesinden boşalan maaşlar, o askerin yetimine ait olur. Yetim sayısının birden fazla olması halinde aralarında eşit olarak paylaşılır. (Madde: 37)

Geride bırakılan yetimlerden 20 yaşına ulaşan erkekler ile evlenmesi nedeniyle maaş hakkı sakıt olan kadınların maaş hisseleri kesilir. Kesilen bu hisseler, en küçük kardeşlerine tahsis edilir. Küçük kardeş erkek ise 20 yaşına kadar, kız ise evleneceği zamana kadar bu maaşı alır.

Yetimlere tahsis edilen maaşlar, beyan edilen süre ve kanuni şartların sona ermesiyle beraber kesilir. Böylece boşta kalan bu maaş hisseleri, ölen askerin eş ya da eşlerinin maaşına ilave edilir. Ancak bunlardan her birinin maaşı aileye mahsus toplam maaşın yarı tutarını aşamaz.

İki gözü âmâ, felç ya da kötürüm olmak gibi iş göremeyecek derecede malul oldukları doktor raporuyla tespit edilen yetimlere, 20 yaşından sonra yetimlerin tümüne verilen maaşın ¼'ü hayat boyu kendilerine tahsis edilir. (Madde: 38).

Teğmenden mareşal rütbesine kadar kara kuvvetlerinde görevli ümera, zabıt ve tabipler ile diğer memurlardan emekli iken vefat edenlerin ailesine, emekli maaşının yarısı tahsis edilir. (Madde:39).

13- Hasta ve Sakat Olan Askerî Personelin Emeklilik İşlemlerine Dair Düzenlemeler

Askerî ümera, zabıt ve erlerden biri savaş esnasında ya da görev sırasında yakalandığı bir hastalığın etkisiyle tedavisi mümkün olmayacak surette ağır yaralanmalar meydana gelmesi veya askerî hizmetin zor, meşakkatli ve tehlikelerinden kaynaklanan müzmin bir hastalığa ya da benzeri çeşitli hastalıklara müptela olması halinde; emeklilik maaşı isteğini içeren dilekçelerini askerî hizmetten ayrılmadan evvel kumandası altında bulunduğu subaya vermeye mecburdur. (Madde:40)

Hastalık ve sakatlığından dolayı emekli maaşı talebini bir dilekçe ile ifade eden askerlerin, yakalandıkları hastalığın sebebini, ortaya çıkışını ve o anki durumunu, savaş esnasında mı yoksa memuriyeti sırasında mı meydana geldiğini, geliş tarih ve yerini belirtmesi gerekir.

Söz konusu asker, müteferrik hizmette ise dilekçesi mensup olduğu ordu, kolordu, askerî fırkalar erkân-ı harp dairelerinden; alay üzerinde ise mensup olduğu alay meclisi tarafından tetkik edilir ve ona göre mazbata düzenlenir. Söz konusu mazbata, dilekçe sahibinin talebi ve tedavi gördüğü hastanenin sağlık heyeti tarafından verilen raporla beraber usulüne uygun olarak ordular kumandanı tarafından Harbiye Nezaretine takdim edilir. (Madde: 41).

Açıktaki bulunan askerî ümera ve zabıtlar, emeklilik isteğini belirten dilekçeyle önceki maddede beyan edilen resmî mazbata ve sağlık raporunu iliştiyerek dilekçelerini eğer İstanbul'da iseler merkez komutanlığına, taşrada iseler buldukları mevki komutanlığına vererek onların aracılığıyla Harbiye Nezaretine göndermelerini sağlarlar. (Madde: 42).

Emeklilik maaşına hak kazandıran yara ve sakatlıklar, başlangıçta zararsız ve küçük olup zamanla tehlikeli bir boyuta gelebilir. Bir askerî personelin görev süresi içinde ortaya çıkan ve başlangıçta zararsız gözükken yara ya da sakatlığı olup, bir süre sonra bu kişi hizmet yılını doldurup askeriye ayrılır ve ayrıldıktan sonra yara veya hastalığı kötüleştiği için kişinin el ya da ayaklarından biri iş göremez hale gelirse; o kişinin fiili askerî hizmetten ihraç edildiği tarihten itibaren önceki maddelerde belirtilen esaslara uygun olarak dilekçe vermesi için bir yıl mehil müddeti verilir. Şayet, bir eli ya da ayağı kesilmek zorunda kalırsa

veya gözleri ama olursa iki sene mehil müddeti verilir. Verilen bekleme süresi bittikten sonra sunulan dilekçeler kabul edilmez. (Madde:43)

Bir önceki maddede gösterildiği üzere hastalığın daha da kötüleşmesi nedeniyle yeniden maaş tahsisini veya daha önce tahsis edilen maluliyet veya kıdem maaşlarının zammını isteyen askerler; daha sonra hangi hastanelerde tedavi görmüşlerse o hastanenin sağlık görevlisi tarafından hastalıklarının durumunu içeren ve iyileşmeyecek derecede olduğunu gösteren tasdikli mazbatayı, verilen süre bitmeden dilekçeyle beraber Harbiye Nezaretine iletmek zorundadırlar. Şayet dilekçe sahibi, askerî hastanelerin birinde tedavi görmemiş ise ordu-yu hümayun dairelerinde bulunan askerî hastanelerin birinde kendisini muayene ettirip, oranın heyet doktorundan bir adet mazbata alarak takdim etmek zorundadırlar. Bu mazbatayı bizzat getiremezlerse oranın kumandanı aracılığıyla Harbiye Nezareti'ne göndermek zorundadır. (Madde: 44).

14-Emekliliği Esnasında Vefat Eden Personelin Durumu

Taşrada bulunan emeklilerden birinin vefatı durumunda, günü gününe vefat tarihi, kendi sulbünden olup da askeriyede görev yapanların dışında bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı, bunların yaşı, isimleri, sakin oldukları mahalle ve tahsis edilecek maaşı almayı talep ettikleri yerleri gösteren köy ve ya mahalle muhtarlarının mührünü taşıyan bir ilmühaber, emeklilik beratlarıyla birlikte bağlı oldukları kaza müdürlüklerine gönderilir.

Ardından kaza müdürlükleri, ilmühaberde yazılı olanları tahkik eder. Beyan edilen çocukların, vefat etmiş olan emeklinin çocukları olup olmadığı ve bunların yaşları, kaza meclisi tarafından etraflıca araştırılır. Daha sonra durum, bir mazbata ile eyalet ya da liva yönetimine arz edilir, sözü edilen ilmühaber ve beratlar da ek olarak sunulur. Sunulan evraklar, vilayet idare meclisi tarafından da incelenir ve ardından onaylanarak Harbiye Nezareti'ne takdim edilir. Nezarete gönderilen mazbatalarda da vefat eden emeklinin ölüm tarihi açık olarak yazılır. Ayrıca, her bir kaza tarafından hazırlanacak mazbata ile beraber o kazada bulunan redif subayları tarafından da durumu gösteren mühürlü bir şahadetname alınıp nezarete gönderilir.

Aynı işlemler İstanbul'da vefat etmiş olan emekliler için de yapılır. (Madde: 45)

15- Askerî Emekli Sandığı

Nizamnamenin son 7 maddesi, kurulacak olan yeni askerî tekâüt sandığının teşkilat yapısını düzenlemektedir. Bu husus, birkaç alt başlıkta şöylece değerlendirilebilir:

a. Sandığın kuruluşu

Askerî emekliler ile bunların ve askerde vefat edenlerin dul ve yetimlerine verilecek maaşın idaresi için Harbiye Nezareti dairesinde bir emekli sandığı kurulmuştur. (Madde: 46)

b.Sandığın sermayesi

Emekli sandığının sermayesi üç kalemden oluşur:

-Teğmenden mareşal rütbesine kadar olan bütün askerî personelin (zabitler, tabip, baytar) maaşından aylık olarak kesilecek olan % 5'lik kısım

-Şimdiye kadar emekli olmuş olanlar ve bundan sonra emekli olacakların maaşlarından kesilecek % 5'lik kısım

-Rütbesi terfi eden ümera ve zabitlerin bir defaya mahsus olarak önceki rütbeleriyle atandıkları yeni rütbelerine ait maaşları arasındaki fark tutarı

-Hâlihazırda askerî emekli, dul ve yetimlere maliye hazinesinden verilen ve bu emekli sandığının kuruluşundan itibaren oraya nakledilecek olan maaşların toplam hâsılatı (Madde: 47)

Maaş alan emekli, dul ve yetimlerin varis bırakmadan ölümleri halinde, onlara verilen emekli maaşı (mahlulât) maliye hazinesine aktarılır. Ancak sandığın sermayesi, emeklilere ödenmesi gereken kanuni tahsisat için yetersiz kaldığında ihtiyaç duyulan miktar, söz konusu yukarıdaki meblağdan buraya aktarılır. Herhangi bir ülke ile yapılacak savaşta şehit ve emekli sayısında artış olacağından bunlara verilecek tahsisatı maliye hazinesi karşılamak zorundadır. (Madde:48)

Ümera ve zabitlerin maaşından her ay % 5 oranında kesinti yapılır, ancak birden fazla eşi olanlar için farklı bir sistem uygulanır. Buna göre, birden fazla olan her bir eş için % 5'lik kısmın 1/3'ü daha kesilir. Bu kesinti evlilik için alınacak yasal izin tarihinden itibaren uygulanır. (Madde: 49)

Sandığın idare edilme sureti ve sermayesinin usulü ve diğer işlemleri, sandığın dâhili nizamnamesi hükümlerine göre düzenlenir. (Madde: 50)

Bu kanunu Harbiye Nezareti yürütür. (Madde: 52)

Sonuç/Değerlendirme

Osmanlı Devleti'nin en köklü, istihdam alanı en geniş kurumlarından ilki, ordusuydu. Bu yönüyle orduyu ilgilendiren her hangi bir gelişmenin olması, diğer kurumları olduğu gibi toplumu da etki alanına çekerdi. Makalenin muhtelif yerlerinde de temas edildiği üzere, Osmanlı'da yenilik girişimlerine ordunun bu özelliği dolayısıyla, ilk olarak askerî sahada başlanmıştır.

Osmanlı modernleşmesinin mihenk taşı olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile beraber; her alanda kanunlaştırma, sistemleştirme ve kurumsallaştırma çabaları başlamıştır. Her kurumun yapısını, işleyişini, yönetimini belirli kurallara bağlamak ve çıkabilecek muhtemel problemlerin çözümünü de yine aynı daire içinde gerçekleştirmek amacıyla nizamnâme ya da kanunnâmeler hazırlanmıştır. Bunlardan biri de dönemin sosyal güvenlik sahasında atılmış en büyük adımlarından biri olarak kabul edilen Askerî Tekâüt Sandığı'nın işleyişini düzenleyen 1881 tarihli Kara Kuvvetleri Askerî Tekâüt Sandığı Nizamnamesidir.

Askerî Tekâüt Sandığı, tüm askerlerin emekliliğini düzenlemek amacıyla 1865'te kurulmuş ve derli toplu ilk nizamnamesi 1869 tarihinde yayımlanmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında meydana gelen gelişmeler, söz konusu sandığın yükünü ağırlaştırmış ve işlevsiz kılmıştır. Bu nedenle iş yükünün azaltılması, daha verimli çalışma yapılabilmesi için Osmanlı ordusunun sadece kara kuvvetleri için *Asâkir-i Berriye Tekâüt Sandığı* adıyla müstakil bir sandık tesis edilmiştir. Yukarıda sözü edilen 1881 tarihli nizamname, işte bu yeni sandığın kurumsal yapısını şekillendirmiştir.

Toplam 52 maddeden ibaret olan nizamname ile askerlerin emekliye ayrılma şartları, emeklilik yaş haddi, emekliye ayrılmada hizmet yılı hesabı, savaş durumunun emekli askerlere tesiri, kıdem ve rütbeye göre verilecek maaş tutarları, ordu içinde görev yapan cerrah, baytar ve eczacı gibi personelin emeklilik işlemleri gibi kurumun omurgasını oluşturacak yapı şekillendirilmiştir. Yine bu nizamnâme ile sadece muvazzaflar değil aynı zamanda emekli askerlerin ölümleri halinde geride kalan dul ve yetimlerinin de sosyal güvenliği düzenlenmiştir. Savaş esnasında ya da başka bir nedenle meydana gelen yaralanma veya sakatlanma durumları da belirli derecelere ayrılarak, dereceler bazında emekli maaşı bağlanması kararlaştırılmıştır.

Askerî Tekâüt Sandığı bütün bunları icraata geçirebilmek için büyük bir sermayeye ihtiyaç duymuştur. Normal zamanlarda bile çok sayıda emekliye maaş vermekte olan sandığın işinin herhangi bir savaş durumunda katlanarak artacağı hesaba katılmıştır. Bunu dikkate alan idareciler, sandık sermayesi için tüm muvazzaf ve emekli subayların aldıkları maaşlardan % 5 oranında kesinti yapılması ve rütbesi terfi eden ümera ve zabıtların bir defaya mahsus olarak, önceki rütbeleriyle atandıkları yeni rütbelerine ait maaşları arasındaki fark tutarına el konulması şeklinde bir çözüm bulmuşlardır.

Böylece kara kuvvetleri mensuplarının emekli sandığı işleri bir sisteme oturtulmuş ve bu sistem birkaç yıl devam etmiştir. Ancak 1886 yılına gelindiğinde sandıktan maaş alan emekli, dul ve yetimlerin sıkıntıları çekilmez bir dereceye varmış ve sandığın yeniden ıslah edilmesi tartışmaları başlamıştır. Sıkıntılar sadece kara kuvvetleri sandığıyla sınırlı kalmayıp, benzer durum deniz kuvvetleri ve tophane müşirliğinde de baş gösterince, bu defa yepyeni bir fikir ortaya atılmış ve tüm bu sandıkların tek bir çatı altında toplanması önerilmiştir.

İlgili devlet kurumlarının yaptığı araştırma, inceleme ve tartışmalar sonrasında kara kuvvetleri askerî tekaüt sandığının *hâl-i hazırıyla devam edemeyeceği* kesinlik kazanmış ve padişah II. Abdülhamid'in irâdesi alınarak Mart 1886'dan itibaren tüm sandıklar birleştirilip Umum Askerî Tekâüt Sandığı adıyla yeni bir sandık teşkil edilmiştir. (BOA. Ş.D: 2501/11; BOA. İ.MMS. : 00082/ 003547). ©

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri:**

BOA. İ.DH. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Dâhiliye), nr.526/36320.

BOA. İ.MMS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrâde Meclis-i Mahsûs), nr. 00082/003547.

BOA. Ş.D. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Şûrâ-yı Devlet), nr. 2501/11, 619/8.

BOA. Y. A.RES. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Sadâret Resmî Maruzât Evrakı), nr. 17/61.

Gazete ve Süreli Yayınlar

Düstur, I.Tertip I.Zeyl

Takvim-i Vekâyi', sayı 2139.

Makale ve Kitaplar

AHMED CEVDET PAŞA (1980), *Ma'rûzât*, Yay.haz. Yusuf Halaçoğlu, İstanbul Çağrı Yayınları.

AHMED LÜTFİ EFENDİ (1999), *Vak'anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, VI-VII-VIII, Çev.Yücel Demirel, İstanbul Yapı Kredi Yayınları.

AKGÜNDÜZ, Ahmet (1988), *İslam Hukuku ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

BARKAN, Ömer Lütfi (1967), "Avarız", *İA*, II, s.13-19.

BERKİ, Ali Himmet (1965), "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişâf ve Tekâmülü Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", *Vakıflar Dergisi*, VI, İstanbul s.125-150.

BİZBİRLİK, Alpay (1999), "Osmanlı Toplumunda Vakıfların Sosyo-Ekonomik Boyutları ve Buna Dair Örnekler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, Ankara s.56-62.

ÇANLI, Mehmet (2002), "Eytam İdaresi ve Sandıkları (1851-1926)", *Türkler Ansiklopedisi*, XIV, Ankara s.57-73.

ÇOBAN, Ahmet Hilmi (2009), *Ahmet Cevat Paşa'nın Tarih-i Askerî-i Osmanî (Kitâb-ı Râbi) Adlı Eserinin Transkripsiyonlu Metni*, Afyonkarahisar Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

DİLİK, Sait (1988), "Sosyal Güvenliğin Tarihsel Gelişimi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 43/162, Ankara s.41-80.

DOĞAN, Mehmet Sait (1999), *Sosyal Tarih Açısından Osmanlılarda Sosyal Güvenlik Kurumları*, Sakarya Sakarya Üniversitesi Yayınları.

GÖKBİLGİN, Tayyib (1988), "Arpalık", *İA*, I, İstanbul s.592-595.

- İPŞİRLİ, Mehmet (1991), "Avarız Vakıfları", *DVİA*, IV, s.109.
- KALA, Eyüp Sabri (1994), *Osmanlılarda Sosyal Güvenlik-Sosyal Sigortalar (1865-1923)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Siyaset Anabilimdalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KAYA, Sezgin (2005), *Tanzimat Dönemi Osmanlı Ordusu*, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KAZICI, Ziya (1999), "Osmanlı Devleti'nde İmaret", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, Ankara s.44-48.
- MAKAL, Ahmet (2000), "XIX. Yüzyıl sonları, XX. Yüzyıl Başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, s.86-109.
- ORTAYLI, İlber (2005), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul İletişim Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (2007), *Kanunnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin)*, İstanbul Kitabevi Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir (1999), "Osmanlı Askeri Teşkilatı", *Osmanlı Ansiklopedisi*, VI, Ankara, s.551-557.
- ÖZCAN, Tahsin (1999), "Osmanlı Toplumunda Sosyal Güvenlik Üzerine Bazı Gözlemler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, Ankara s.110-115.
- ÖZDEMİR, Süleyman (1996), "Türkiye'de Zorunlu Çalışma Uygulamaları", *Sosyal Siyaset Konferansları*, XXXII, İstanbul s.181-213.
- ÖZTÜRK Nazif (2000), "Sosyal Siyaset Açısından Osmanlı Dönemi Vakıfları", *Osmanlı Ansiklopedisi*, V, Ankara s.34-43.
- ÖZTÜRK, Nazif (2002), "Osmanlı Döneminde Vakıflar", *Türkler Ansiklopedisi*, X, Ankara s.433-446.
- PAKALIN, Mehmed Zeki (1983), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul MEB Yayınevi.
- ŞEN, Murat (2002), "Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik Sistemi", *Türkler Ansiklopedisi*, X, Ankara s.514-527.
- TABAKOĞLU, Ahmet (2005), *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul Dergâh Yayınevi.
- TACAN, Necati (1999), "Tanzimat ve Ordu", *Tanzimat*, I, İstanbul, s.129-137.
- TUNALI Ayten Can (2003), *Tanzimat Döneminde Osmanlı Kara Ordusunda Yapılanma (1839-1876)*, Ankara Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları*, I, Ankara TTK Yayınları.
- ÜNAL, Uğur (2006), *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, Ankara Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- YAZGAN, Turan (1981), *Türk Sosyal Güvenlik Sistemi ve Meseleleri*, İstanbul Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin (2003), *XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara TTK Yayınları.
- YILDIRIM, Halil; ÖĞRETEN, Ahmet (2009), "1876-1908 Dönemlerinde Ereğli Kömür Havzasında Uygulanan Madencilikte Teşvikler ve Sonuçları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research*, 2/7, Ordu s.323-344.